

JÓZSEF NÁDOR ÉS AZ 1809-IKI NEMESI FELKELÉS.

Az osztrák császárság, és vele együtt Magyarország, száz évvel ezelőtt véres háborúknak volt színhelye I. Ferencz császár és király uralkodása alatt, a ki akkor már negyedszer viselt háborút a francziákkal vagy inkább e korszak hős hadvezérével, de egyúttal nagy kényurával, I. Napoleon francia császárral.

A háboruskodás tulajdonképen a francia forradalomnak volt a következménye.

Az első háború (1793—7) a rokon királyi család érdekében az emigráns francia nemesség pártolása, majd a köztársaság elismerése miatt folyt és 1797-ben ért véget a campoformiói békével, miután Napoleon, akkor még tábornok, több győzelmes csatában érzékeny csapásokat mért az osztrák hadseregre.

A béke azonban nem volt tartós. A harc 1799-ben az olasz változások miatt megújult s a hadiszerencse ezúttal is a Napoleon-tól, ekkor már első consultól, vezérelt francziáknak kedvezett, úgy hogy az 1801-iki lunevillei béke megerősítette a nagy területveszteséget, a melylyel az első háború sújtotta I. Ferencz, akkor német-római császárt. A német-római császárság pusztá cím lett, úgy hogy midőn Napoleon 1804-ben francia császárrá koronáztatta magát, I. Ferencz Ausztriát örökös császárságnak nyilvánította.

A harmadik háború Napoleonnak Anglia ellen viselt hadjárata alkalmával tört ki, de az ulmi és austerlitz-i véres csaták után az 1806-iki pozsonyi békével Ausztriára nézve ismét veszteséggel végződött.

A pozsonyi béke sem volt tartós. Ausztria külügyminisztere, gr. Stadion Fülöp, egy európai szövetség alakításával akarta a

talajt előkészíteni, hogy a szenvedett sérelmeket a francziákon megboszúlhassa ; de a szövetség sem az oroszokkal, sem a poroszokkal, sem az angolokkal nem sikerült, sőt inkább Napoleon nyerte meg a maga részére Oroszországot abban az esetben, ha Ausztria ellene támadó hadjáratot intézne.

Az ügyek ily állása mellett is I. Ferencz nejének, Mária Ludovika császárnének és királynének sikerült a háború eszméjének megnyerni sógorát, Károly főherczeget, a ki az addigi háborúk folyama alatt hadvezéri képességének nem egyszer adta tanújelét, s a kiben éppen ezért minden remény összpontosult, hogy a császárságot megalázott helyzetéből egy szerencsés végű háborúval ki fogja emelni. Károly főherczeg végre hajlott a háborúra, mert Napoleon ekkor Spanyolország ellen viselt hadat. Ily körülmények között 1809 elején avval kezdődött meg a negyedik háború, hogy Károly főherczeg betört Bajorországba, János főherczeg pedig Olaszországban, Ferdinánd főherczeg meg Galiciában foglalt állást.

Napoleon azonban több csatában megverte Károly főherczeg seregét, úgy hogy vissza kellett vonulnia és ismét Napoleon lón e helyzet ura, előzőnlvén hadaival a császárság és Magyarország nagy részét. Károly főherczeg az asperni csatával visszavonulásra kényszerítette ugyan Napoleont, de előnyét nem volt képes kihasználni. S miután Jenő olasz alkirály János főherczegnek a magyar insurrectióval egyesült seregét Győrnél június 14-én megverte, Napoleon csapatait összevonván, Wagramnál oly végzetes csapást mért Károly főherczeg seregére, hogy ennek hatása alatt I. Ferencz császárnak a schönbrunni békével el kellett fogadnia Napoleonnak nagy területvesztést és hadisarczot követelő föltételeit, a melyekkel ez őt a további támadásokra képtelenné akarta tenni.

Magyarország e háborúban tevékeny és hathatós részt vett ember- és pénzáldozattal. Az 1796, 1802, 1805, 1807 és 1808-iki országgyűlések fényes bizonyágai a magyar nemzet áldozatkészségének. Az Ausztria létéért viselt háborúban sok magyar vesztette életét, a háborúk után következő anyagi zavarok miatt sokan vesztették el vagyonuk nagy részét és így jólétüket. A nemzet e kétségtelenül nehéz napokban és nehéz megpróbál-

tatások között bebizonyította hűségét királya mellett, mindannak ellenére, hogy Napoleon írásban terjesztett kiáltvány-nyal is igyekezett, szabadsággal kecsegtetve a nemzetet, Auszriától való szakadásra bírni.

A nemzet nemcsak a rendes hadsereg kiegészítésére szükséges sok újonczot adta meg királyának a szükséges anyagi segélylyel együtt, hanem felajánlotta a nemesi felkelést, az insurrectiót is, a mely ezen háborús idők alatt 1797-ben, 1802-ben és végül 1809-ben fegyverbe állott.

A nemesi felkelés a régi rendi Magyarország életében nagy jelentőségű volt s abban állott, hogy a magyar nemesség kiváltságai ellenében a hazát fenyegető veszély idején köteles volt saját költségén hadba szállani, vagy a mint az 1222. évi aranybulla 7. cikke kifejezi, ha ellenség támadja meg az országot, általan fogva mindnyájan tartoznak harcza menni.

A fentemlített három felkelés között az 1809-iki, az utolsó nemesi insurrectio a legnevezetesebb, mivel János főherczeg seregéhez beosztva részt vett a győri ütközetben. Ismeretes tény, hogy e csatában János főherczeg serege vereséget szenvedett. A hadi írók a vereséget a nemesi insurrectio rovására írták, úgy tüntették fel a nemességet, hogy az első ágyúlövésre vad futásban keresett menekülést. Még saját hazánkfiak is, költőink is azóta csak gúnnyal emlékeztek meg e csatáról és szálló igévé vált a »retirálj, retirálj, Komáromig meg se állj.«

A gyávaság vádját azóta igyekeztek megozafolni. Legutóbb Wertheimer Ede *Ausztria és Magyarország a XIX. század első tizedében* című munkájában foglalkozik e kérdéssel fő és hiteles források, József nádor jelentései és Kisfaludy Sándornak a nádor megbízásából az uralkodó számára készített műve alapján. Van ezeken kívül egy még kiaknázatlan forrás, a nádor főhadsegédének, gróf Beckers József ezredesnek kézirati műve, a mely a fentiekkel együtt igazságosabban ítél az insurrectióról. Ha azonban mind e forrásokat figyelmen kívül hagyjuk és csak a józan ítélőképességre bízunk a döntést, még ekkor is rögtön szembeötlő, hogy az insurrectio ezen megbélyegzése igazságtalan.

Az insurrectio 1809-ben — hasonlattal élve — körülbelől az volt, a mi ma a népfelkelés, avval a különbséggel, hogy a

népfölkelés ma nincs híján a katonai szervezés elemi követelményeinek, van megőrzött ruházata, felszerelése, fegyverzete. Evvel ellentétben az insurrectiónak szervezete, felszerelése igen hiányos, katonai képzettsége egyáltalán nem volt. Ma a népfelkelés további képzés után a hadsereg kiegészítésére szolgál, akkor az insurrectio egyenesen az ellenség elé ment teljesen gyakorlatlanul, rossz fegyverrel, szerfelett hiányos felszereléssel. Ezek mind oly kellek, a melyek egy sereg harczképességének feltételei. S ha tekintetbe vesszük azt is, hogy Napoleon korában a hadi technika már eléggé fejlett volt s maga Napoleon nagy gondot fordított seregének képzésére, készen lehetünk az ítélettel: az insurrectio épúgy elégtelen volt a francia erővel szemben, mint a hogy az egész vonalon elégtelen volt a rendes hadsereg.

A törvények értelmében a nemesség fölkelésének vezére József nádor volt, az uralkodó öcscse. A 32 éves nádor minden idejét és erejét arra fordította, hogy az insurrectio lehetőleg megfeleljen rendeltetésének. Ezt kívánta tőle nemcsak az uralkodó, a monarchia érdeke, hanem saját egyéni reputációja is, a melyet egész életében különös gonddal meg tudott őrizni.

Miután 1809 április havában megyéről-megyére járt a szervezés céljából, májusban még Budáról intézkedett, de az asperni ütközet után, június 1-ével Győrre tette át főhadiszállását. Ezen időtől kezdve naplót vezetett, a melybe feljegyezte, sokszor a legapróbb részletességgel, az insurrectio eseményeit, továbbá mindazt, a mit a háborúról a hivatalos jelentésekből vagy saját tapasztalataiból megtudhatott. E naplót az insurrectio feloszlásáig, 1809 december 12-éig vezette napról-napra, tehát 195 napon át. Megjegyzéseit egész ívalakú fogalmazópapírra írta s 97 ily egész ív telt meg, tehát 388 sűrűn teleírt oldal.

E becses feljegyzések unokájának, József főherczeg úr őfenségének birtokában vannak, a ki kegyes volt a Magyar Tudományos Akadémia kérésére megengedni, hogy e becses történeti forrásmunka az insurrectio történetéhez adalékként felhasználassék.

Itt e helyen most csak fővonásokban az insurrectióra vonatkozó adatokat fogjuk ismertetni.

A nemesi felkelés Ausztria haderejét növelte, azért nagy reménnyel tekintett eléje Ferencz császár, s éppen ezért nagy gondot fordított rá József nádor; míg Napoleonnak gondot okozott, úgy hogy egybegyülekezését a magyar nemzethez intézett proclamációjával akarta meggátolni. Július 2-án azt írja a nádor: »Bonaparte azt hitte, én és Magyarország semlegesek maradunk, nem eresztjük be János seregét s nem harczolunk a francziák ellen. Az insurrectio nem fog ellene felvonulni. Az ellenkezőn nagyon haragszik.« Feljegyzi azt is, hogy az olasz alkirály két fogságba került insurgens tiszt előtt »sokat beszélt a proclamatióról, hangsúlyozván, hogy Napoleon nem visel Magyarországot ellen háborút, nem is érti azért, miért harczolnak ellene; sohasem hitte volna, hogy az insurrectio ellene működjék«.

Több feljegyzése meg a francziáktól megszállott vármegyék alispánjainak olyan jelentéseiről szól, hogy a francziák a felkelés ügyében megválasztott állandó bizottságokat kényszeríteni akarták, híják haza insurgenseiket.

A mint fentebb megemlítettük, a nemesség a gyülekezés után egyenesen az ellenség elé vonult, sőt június 1-én, midőn a nádor főhadiszállását Győrrre tette át, a felkelésnek csak egy része volt együtt. A nádor véleménye az volt, hogy »a csapatnak kevés a képzettsége, kevésse megbízható, különösen a tisztek«. A midőn pedig június 10-én János főherczeg lovasságot kér tőle, azt válaszolja, hogy nem adhat, mert csapata »igen gyakorlatlan«.

A gyakorlatlanság még nem volt a legnagyobb baj. A csapatnak ruházata is gyarló volt.

Július 13-án azt jegyzi meg a nyitrai és pozsonyi gyalogságról, hogy rosszul vannak öltözve, sokan mezitláb gyalogoltak s nem panaszkodtak a legnagyobb út alkalmával sem. S ez a baj megmaradt nagyjában a háború végeig; mert december 3-án, a nemesi sereg széteszlásakor, azt írta a főkamárásnak, lássa el a Pesten átvonuló legénységet lábbelivel, »mert megbocsáthatatlan dolog volna, ha a nemesség mezitláb kerülne haza«.

Ugyanily hiányos volt a ruházat, élelem, sőt a fegyverzet is.

A nagy szükség arra vitte a nádort, hogy az ország főtisztviselőivel július 25-én tanácskozást tartson az élelmezés, a ruhával, lábbelivel és fegyverrel való ellátás ügyében, mert a katonai kincstárnak nem volt, nem gondoskodhatott a szükségletéről.

A felfegyverzés mértékére világot vet a nádornak az a feljegyzése, hogy július 5-én a felség kérdést intézett hozzá, nem lehetne-e az insurrectiót lándsákkal felfegyverezni; vagy pedig az, hogy a felség az insurrectió s gyalogság felfegyverzésére nézve július 24-én megjegyezte, mikép »arra kellene törekedni, hogy

csere útján legalább a századok legyenek hasonló fegyverekkel felszerelve, ha már egész zászlóaljknál nem lehet ezt véghezvinni.

A nádor-főparancsnok minden erejével azon volt, hogy, a mennyire lehet, a bajokon segítsen. Első sorban igyekezett a sereget gyakorlatozással képezni. Június 2-ától kora reggeltől kezdve személyesen vizsgálta a csapatokat és megfigyeléseit fel is jegyezte. Június 5-én pl. ezt olvashatjuk: »Reggel 5 órakor a komáromi, mosonyi, tolnai, vasi gyalogság gyakorlatozik: az első kettő jól, a harmadik középszerűen, a negyedik rosszul; a vasi és nógrádi lovasság: az első középszerűen, az utóbbi rosszul.

A gyakorlatok azonban nem sokat lendíthettek az insurrectio állapotán, nemcsak azért, mert a tisztek maguk is gyakorlatlanok voltak, hanem különösen azért, mert egy heti gyakorlás után már harcolniok kellett.

János főherczeget ugyanis, a ki seregével Olaszországban sikerrel harczolt, Károly főherczeg visszavonulása és Napoleon előrehaladása miatt visszahítták. Sok viszontagság után június 1-én Körmentre ért, a hol a pesti és veszprémi insurgens-lovaszrezdek várták, mivel lovasságra nagy szükség volt. Itt kapta Károly főherczegtől, a főhadparancsnoktól, azt a parancsot, vonuljon Győrbe, egyesüljön az insurrectióval s igyekezzék az ellenséget megverni.

Az ellenség természetesen arra törekedett, hogy az egyesülést megakadályozza s így a Duna jobbpártjának ura maradjon. Törekvését azonban nem érte el, mert József nádor Mecséry hadosztályparancsnok előreküldésével az egyesülést, — a mely június 13-án ment végbe — biztosította.

Meg kell állapítani, hogy János főherczeg június 1—12-éig többféle rendeletet kapott. A nádor feljegyzései szerint június 3-án a felség azt parancsolta neki, hogy Győrön át vonuljon Károlyhoz; június 8-án már azt ajánlotta, vonuljon Sopron vagy Sárvár felé, hogy így az insurrectiót fedje; június 10-én meg Károly főherczeg azt parancsolta, ne menjen a Dunán át, hanem vonuljon Győrbe, egyesüljön az insurrectióval és működjék támadólag; június 11-én meg azt parancsolta, vonuljon Győrbe, egyesüljön az insurrectióval s várjon további parancsra, hogy vagy Medvénél vonuljon át a Dunán vagy tegyen Pozsony és Bécs felé concentrikus támadásokat; június 13-án pedig, hogy Győrött addig tartsa magát, míg további parancsok érkeznek, de ha az ellenség nyugtalanítja, támadja meg.

Evvel szemben viszont megállapítható, hogy János főherczeg a parancsok mellett többféle terv szerint akart eljárni. Így június

8-án az volt az eszméje, hogy Stájerországba tör be, vagy Sopron és Bécs-Ujhely felé támad, nem ahogy meghagyták, Komárom és Pozsony felé; június 10-én szintén nincs megelégedve feladatával, az insurrectióval való egyesülést véghez akarja vinni, de a Dunán nem akar átvonulni, hanem Magyarország fedezésére előre akar törni; ugyane napon azt ajánlja József nádornak, ne engedelmeskedjenek a parancsnak, hanem verjék meg az előttük levő ellenséges seregeket, egyiket a másik után, de e tervétől már 11-én elállott, mert az ellenség előőrseit a Rábán visszavetette.

József nádor a rábízott parancsot, az insurrectio összevonását, június első napjain teljesítette, s oly jól és gyorsan ment, hogy Károly főherczeg eljárását megdicsérte (június 6-án). Általában a parancsokat higgadtan és előrelátóan teljesíti. Mihelyt megtudja, hogy János főherczeg seregével egyesülnie kell, s esetleg át kell vonulniok a Dunán, azonnal intézkedik, hogy Medve táján a vidéket megtekintsék, lehet-e ott hidat verni. Petrich ezredest a vezérkarból elküldi János főherczeghez, hogy a két sereg egyesülését, illetőleg összeköttetését megbeszélje, később pedig eléje küldi Mecséryt, hogy az egyesülést biztosítsa.

A fenti jellemzésből ítélve elképzelhetjük, hogy az insurrectio állapota nem volt kielégítő, mindamelllett a János főherczeg seregéhez rendelt pesti és veszprémi insurgens lovassággal »nagyon meg voltak elégedve, mert minden alkalommal vitézül viselkedtek.«

De János főherczeg serege sem volt az insurrectiónál sokkal jobb állapotban, mint a nádor következő jellemzése bizonyítja (június 12-éről):... »a lovasság nagyon gyenge, különösen a dragonyosok és dsidások, de külsejük elég jó. Az én ezredem (a József-huszárok) jó állapotban van s eléggé erős. Az Ott-huszárok is, de állapotuk középszerű. A gyalogság az Esterházy, Alvinczy-ezred és a gránátosok kivételével gyenge, elrongyolódott, sok ujonczczal. A landwehr-zászlóalj nyomorúságosan öltözött, legénysége kiképzetlen, az ellenség előtt sohasem állottak helyt«.

A seregnek állapota kétségkívül gyenge volt, a mi, tekintve János főherczegnek nagy önbizalmát, az összeütközés küszöbén nem volt biztató jel.

János főherczeg június 13-án jelenté, hogy seregével Győrbe vonul s oda teszi át főhadiszállását. E hirre a nádor egy főtisztet küldött eléje azzal az izennettel, hogy »jobb volna a sereget Csanak előtt a magaslatokra felállítani s az ellenséget ott bevárni«. János táborában Frimont altábornagy is ezen a véleményen volt, de nem fogadták el, hanem azt határozták, hogy Szabadhegy előtt jobb szárnynyal a Rába felé fognak állást foglalni. A haditanács

Károly főherczeg parancsa alapján azt is elhatározta, hogy megvárja az ellenséget s ha ez támad és gyengébb, visszaveri. Az egyesült csapatokat egyúttal elrendezték olyképen, hogy minden felkelő dandárhoz egy serezedet osztottak be.

Délután 2 órakor az ellenség Csanak felől támadást intézett s visszaszorította az egyesült sereg előőrseit, de esti 7 óráig sikerült az ellenséget visszavonulásra kényszeríteni, csak hogy a nádor szerint »a gyalogságot későn küldjük a harciba és elmulasztjuk a csanaki magaslatok visszafoglalását, s míg az ellenség előőrsei a magaslatokon, a mieink a domb lábánál vannak. É helyezett hátránya, hogy az ellenség a domináló magaslatról átláthatja a mi hadállásunkat, a hegy mögött tetszése szerint intézkedhetik csapatával, a nélkül, hogy mi látnók, azonkívül a Ravazdivölgyön át oldalba és hátba támadhat minket«.

A hadiszálláson este megbeszélték és elhatározták a másnapi teendőket. A szándék az volt, hogy másnap, 14-én, főzés után meg kell az ellenséget támadni s azért Szabadhegy község felől Nyúl felé kell két hadvonallal menetelni s innen a hegyeket elfoglalva, az ellenséget csanaki állásából ki kell verni, az alatt pedig a jobbszárnyon a lovasság az ellenséget foglalkoztassa. Ily értelemben gróf Nugent és Grentz vezérkari tábornokok parancsot kaptak, dolgozzák ki a másnapi haditervet. Baj volt azonban, hogy e két tábornok egymás tevékenységére féltékeny volt. Nugent vezérkari főnök azonkívül kényelmes és felületes vala.

Az egyesülés óta a főparancsnokság ügyében kissé zavaró helyzet állott be. A két főherczeg között József nádor volt a idősebbik, őt illette volna a főparancsnokság, csak hogy ő, mint Magyarország első tisztviselője, nem volt hivatásos katona, valószínűen ezért úgy intézkedett a felség június 13-iki parancsában, hogy József adja át az insurrectio parancsnokságát János főherczegnek s jőjjön, ha lehet, hozzá, hogy onnan az ország belsejébe menve intézkedjék a haderő további gyarapításáról. E parancsra a két testvér tanácsot tartott. János főherczeg nem akarta elfogadni a parancsnokságot, József nádor pedig kész volt inkább teljesen lemondani, mintsem hogy az insurrectio parancsnokságát átadja. József nádor nagy higgadtsággal és bölcseséggel úgy intézte el öcscsével teljes egyetértésben a parancsot, hogy átengedte a főparancsnokságot öcscsének, de azért részt vett a munkában, hogy törvényes kötelességének — mert az insurrectio főparancsnoka a törvény szerint csak a nádor lehetett — eleget tegyen. Június 15-én felterjesztésben indokolta eljárását s kifejtette a felség előtt, hogy távozása becsületére lett volna hátrányos, de ellenkezett volna egyúttal az általa felsorolt törvényekkel is. Egyben kérte Károly főherczeg közben-

járását is, a minek megvolt a jó eredménye, mert a felség június 20-iki kéziratával a nádor eljárását helybenhagyta. Kijelenté a felség e kéziratban, hogy nem láthatta előre a közben beállott körülményeket, a melyek annak ellenkezőjét kívánják, mint a mit elrendelt, t. i. a nádornak eltávozását, a mi szükségesnek látszott, mivel új haderő előállítását csak ő eszközözhette eredményesen. »Kettős parancsnokság semmi esetre sem jó, és pártokat idéz elő . . . s ebből különben az egészre szerencsétlenség származik.« Megdicséri azért a felség a nádort, hogy e gondját megszüntette s átengedte a vezetést János főhercegnek és gróf Nugent tanácsainak s a leghathatósabbban közreműködött, a miért a felség neki köszönetet mond. A most már ismeretes körülményekből látható, hogy távozása helytelen lett volna, maradjon továbbra is ott, onnan is közreműködhetik, a mit a felség tőle elvár.«

A parancsnokság átadása miatt Kisfaludy Sándor s utána Wertheimer is azt gyanították, hogy a két testvér között feszültség keletkezett. Ez, a mint a fentiekből látható, tévedés. Az egész napló azt bizonyítja, hogy József nádor testvéreivel a legjobb viszonyban volt.

József nádor, ha átadta is János főhercegnek a parancsnokságot, tevékeny részt vett a tanácskozásokban, jelenlétével mindenkinek példát adott a kötelesség teljesítésére. János főherceg dolgaiba azonban nem avatkozott bele, nehogy esetleg zavar keletkezzék. Ezt bizonyítja június 13-iki feljegyzése Nugent vezérkari főnökről: »Nugent mindig azt mondja, minden az én parancsom alatt van, csak parancsolnom kell; de ő nem adott nekem semmiféle biztos véleményt, mindig azt mondotta, ezt lehetne, azt lehetne tenni; nem könnyen határozta el magát valamire, de minden negyedórában megváltoztatta véleményét«.

Igy múlt el június 13-ika — mint láttuk — azzal a tudattal, hogy másnap a harc folytatódik.

Másnap, június 14-én, reggel 7 órakor elküldenek a vezérkari főnökhöz a dispositiókért, de ez nem készített és nem is küldött semmit ismételt kérésre sem. Erre Greutz generálishoz fordulnak, de ez sem készített, pedig 10 órakor a főzés után a csapatoknak indulniok kellett volna. Erre a nádor 8 órakor János főherceghez lovagolt. János főhercegnek sem volt a dispositiókról tudomása, de azt vélte, legjobb lesz ilyent a terepen készíteni. Erre Szabadhegyre lovagoltak. A csapatok éppen a kijelölt helyükre igyekeztek. Az insurrectio 3 napig nem kapott takarmányt, »a legénység két napig kenyéren kívül nem evett semmit, csak kevés bort kapott, azt is későn.« A szerezdek állapota részben hasonló, a lovak pedig hajszoltak voltak.

Szabadhegyen először is azon tanácskoztak, nem kellene-e támadni. Felmerült újra az az eszme, hogy a lovasság hátrahagyásával két oszlopban balra, Nyúl felé vonuljanak s a hegyeken át szorítsák ki az ellenséget Csanakról. Határozni azonban egyelőre azt határozták, hogy a legénység számára először főzzenek s ez által 2 órai idő elveszett.

Ezalatt 12 órakor észrevették, hogy egy ellenséges lovascsapat Nyúl felől a balszárny ellen, egy gyalogcsapat pedig Nagy-Baráti felől nyomul elő, de ez 1 óra tájban abbanmaradt.

Erre a hadvezetőség elhatározta, hogy az egyesült sereg ne támadjon, hanem a meglevő helyzetben várja be az ellenség támadását, mivel az ellenség nem erősebb nálunk s e határozat mellett megmaradt a hadvezetőség a nádornak azon ellenvetésére is, hogy az ellenség támadásából nyilvánvaló balszárnyunk megkerülésére való szándéka, a mely szárnyunkon »számos ugyan, de gyakorlatlan és új lovasság volt elhelyezve«.

Két órakor kezdődött az ellenség komoly támadása három irányban, a miből számbeli túlsúlya volt látható és az a szándéka, hogy csapatainkat vissza akarja vetni. Előrelátható volt, hogy balszárnyunkkal addig kell visszavonulnunk, a míg elkerülhetjük a visszavetés veszélyét. »Intézkedés a meglevő helyzet védelmére nem történt, azt mondták, hogy ezt a körülmények szerint kell megtenni;« nem történt semmiféle intézkedés visszavonulás esetére, mert ezt lehetetlenségnek tartotta a hadvezetőség, nem ismervén el az ellenség számbeli fölényét; semmiféle intézkedés sem történt ugyanezen okból a sánczokban levő Meskó tábornok számára, noha a nádor Nugent-t többször figyelmeztette; a mire ő azt vélte, hogy az ellenség száma legfeljebb 20.000 s így nem veszélyes.

Az ellenség előrevonulását ágyúink nagyban hátráltatták. Csapataink ez alatt megmaradtak állásaikban, csak a balszárnyon levő lovasság vonult egy kissé oldalt, hogy a bekanyarítás ellen védekezzen. Három óra tájt saját ágyúik védelme alatt előretörték az ellenséges csapatok a mi balszárnyunkon, a melyet Mecséry altábornagy vezérelt s a mely — mint már hallottuk — leginkább insurgens lovasságból állott. Mecséry folyton balra húzódott a balszárny védelmére egyetlen lovas-ütegének védelme alatt.

A középben két gyalog oszlop, a jobbszárnyon egy kezdett előnyomulni a mi ágyúzásunk védelme alatt.

Fél négy tájban az ellenség támadása megerősödött.

Balszárnyunkon — írja a nádor — az ellenség az előtte levő mocsarat meg akarta kerülni, hogy túlszárnyaljon minket. Mecséry gyakorlatlan lovasságával nem mert támadni, — noha

erre ismételt parancsot kapott, — de követte az ellenség mozdulatait, hogy balszárnyát védje. Fél 5 órakor azonban az ellenség mégis oldalba tudta támadni s visszavetette, úgy hogy lovasságunkban rendetlenség támadt. Egyes ezredek menekültek, a többieknek vissza kellett vonulniok, mivel az ellenség oldalt, részben hátban támadta őket. A pesti és veszprémi ezredek a visszavonulásnál kitűntek. A pesti ezrednél 7 tiszt, a veszpréminél 11 halt vagy sebesült meg. Gosztonyi ezredes különösen kitűnt.

A középben ezalatt a francziák a támadásnál sokat vesztek és seregünk a támadás ellenére kemény küzdelem után meg tudta tartani a kismegyeri majort, majd visszavívta a szabadhegyi magaslatokat is, de nem tudta az ellenségtől teljesen megtisztítani, ezenkívül balról védekeznie kellett az ellenséges lovasság ellen is. Erre az időközben a balszárnyról elvont 4 lovasszázad küldetett a közép segítségére, de ez »részben kevés volt, részben gyengén alakított, azonkívül rosszul is vezetett egyenest egy ároknak, a melyen nem tudtak áthatolni, úgy hogy hosszabb ideig kartácstűzben állottak, a melynek következtében csakhamar a futásban kerestek menekülést.

Erre a jobbszárny a középpel együtt lassanként egy vonalban visszahúzódott. Ekkor Nugent »megfeledkezve Meskóról, a győri várról, az ott lévő sok podgyászról, elveszti fejét s nem ad erre nézve semmiféle parancsot, azért veszett el sok podgyászunk«.

»Hat órakor általános volt a zavar, csak 3 insurgens lovaszred, a József-huszárok, a Hohenlohe-Strassoldo-, Esterházy-Alvinczy- és ogulini gyalogság, 1 zászlóalj landwehr és a gránátosok vannak némi rendben.« János főherczeg a legtöbbel Szent-János felé vonult vissza. A nádor is előre sietett, hogy az insurgenseket összegyűjtse. Háromszor kísérelte meg, először a magaslatokon, másodsor Szent-Iván előtt, majd után, de nem tudta. Így kerültek este 10 órára Ácsra, de még itt sem lehetett a menekülőket megállítani. Petrich ezredes előresietett, hogy Davidovich-csal a menekülőket Komáromnál rendbe hozza.

Június 15-én éjjel 2 órakor vonultak el csapataink Komárom felé, először a podgyász, az élelmi vonat, majd a tüzérség, azután a gyalogság, végül a lovasság, s eléggé rendezve eltartott reggeli 10 óráig.

S hogy mily pártatlan volt József nádor ítélete és mily helyes, azt Grenier francia tábornoknak véleménye is bizonyítja, a ki a győri ütközetben mint az egyik francia hadoszlop vezére szintén részt vett, s mint a nádor július 21-én feljegyzí, csodálkozását fejezte ki azon, hogy »miért nem foglaltunk állást

a csanaki magaslatokon. Ők 13-án csak 12.000-en voltak, az alkirály még nem volt ott, Macdonald pedig Pápán volt. Csodálkozott, hogy e napon miért nem használtuk ki lovas túlsúlyunkat és miért nem üldöztük őt, a midőn a sánczokból való ágyuzás visszavonulásra kényszerítette. Üldöznünk kellett volna őt és el kellett volna foglalni a csanaki dombokat. 14-én hibás volt a felállás helye. Ha védeni akartuk állásunkat vagy Komárom felé való visszavonulásunkat, akkor jobbszárnyunknak a Dunáig kellett volna húzódnia Győrrel és a sánczczal a vonal előtt, mert így ezek miatt nem lehetett volna odaférfközni és mi ennek következtében balszárnyunkat erősíthettük volna. Minden csapatuk csak 10 óra tájban gyűlt össze s akkor 42.000-en voltak, mindamellert nem igen mertek támadni, mert Szent-Márton és Románd környékén hátuk mögött különítményeink voltak. A közép elleni három támadásnál sokat vesztek s már a visszavonulásra gondoltak. Miért nem került meg őket lovasságunk a balszárnyon s miért állott árok mögé? Ők a jobb szárnyat nem támadták a sánczok miatt, s ha mi innen támadunk, visszavonulnak, épúgy akkor is, ha a hátukban lévő különítményeink támadtak volna.« E jellemzés teljesen megvilágítja a vereség okát. Mégis a hivatalos jelentések a kudarcot pusztán a nemesség futásával indokolták s ennek alapján oly hírek terjedtek el, — mint a milyet a nádor november 29-iki feljegyzése szerint a bécsiek terjesztettek — hogy az insurrectio »az első lövésre szétszaladt Győrnél és azóta nem is gyűlt egybe, egy ember még Bécsbe is jutott«.

A hivatalos jelentések alapján a felség (június 19-én) erős hangú kézirattal a szökevények és a köteleességüket nem jól teljesítők megbüntetését rendelte el s ezt a nádor úgy intézte el, hogy a felséghez a csata lefolyásáról részletes jelentést terjesztett fel. Június 20-án azonban a felség már csak oly intézkedéseket kívánt, hogy az intézményből haszon háromolják, éppen azért értesíté a nádort, hogy utasította Károly főherceget, adjon meg minden segílyt az insurrectio kiképzésére, ennélfogva az ellenség elé egyelőre csak a megbízható elem kerüljön, a többi gyakoroltassék, hogy önbizalomra tegyen szert.

A nádor a győri ütközet után azonnal rajta volt, hogy az insurrectio jó állapotba kerüljön s már 18-án azt írja, hogy »az egész eléggé szervezett és használható lovasság összesen 38 század« közreműködhetik Győr vára ostromlott seregének felmentésénél, a melyre János főhercegnek törekvése irányult, úgy hogy Nugent utasítást kapott megfelelő tervezet kidolgozására, de Nugent »nem tett semmit, megígérte mindig a terveket, de soha sem lehetett megkapni tőle«. Nem is lett a felmentésből semmi.

A felség fenti parancsára a nádor az insurrectiót Böösre rendelte, hogy ott katonai képzésben részesüljön. Alig kezdődött meg azonban a rendszeres gyakorlatozás, megjelent június 27-én a felség a böösi táborban, hogy az insurrectio állapotáról személyesen meggyőződjék. A nádor a következőképen emlékezik meg e »meglepetésről«: »Az egész insurgens lovasság és tüzéség kivonul. A császár végiglovagol az arcvonal előtt. A csapat csodálatos szépen elmenetel jobbra félszázadokban. Délben a császár a tábornokokkal és néhány törzstiszttel. Fodor káplárt, a ki a hadi érem tulajdonosa, a császár elé vezetik, a ki 50 frtot utal ki neki. A császár meglegedését fejezi ki a legénység elrendezésén és magatartásán. Reméli, hogy a tisztek és a legénység szorgalmasan előhaladnak a szolgálat és a haza védelmének előmozdítására. Megigérte, hogy az insurrectio képzésére tiszteket és altiszteket fog a hadseregből áthelyezni.«

Igaz ugyan, hogy a felség ezen ígérését a gyalogságra nézve július 24-én, a lovasságra nézve pedig csak szeptember 3-án váltotta be, a mikor az előbbihez egy sorjalogezredet, az utóbbihoz 24 huszártiszteket osztott be, de azért addig is szorgalmasan folyt a gyakorlatozás. A nádor maga járt jóformán napról-napra egyik helyről a másikra, — mert az insurrectio később egyes falvakban volt elszállásolva, — s minden egyes látogatásnál nemcsak megmondotta jó vagy rossz véleményét, hanem naplójába is feljegyezte. Ennek a szorgalmas felügyeletnek megvolt az az eredménye, hogy a nádor augusztus 16-án jelentést tett a felségnek az insurgens lovas ezredek jó állapotáról s kérte megszemlélésüket, hasonlóképen jelentette szeptember 20-án, hogy a gyalogezredek »lényegesen javultak«. A felség meg is szemlélte az insurrectiót. Szeptember 28-án a gyalogságot tekintette meg, s ekkor parancsban a gyakorlatokon és a hadigyakorlatokon való meglegedését fejezte ki. Megdicsérte a nádort szorgalmáért és buzgóságáért s megparancsolta, hogy meglegedése a tiszteknek és a legénységnek tudtul adassék. November 17. és 19-én pedig a lovasságot szemlélte meg s erről úgy nyilatkozott, hogy olyan-nak találta, a milyennek elvárta: »rend, nyugalom, pontosság, szellem és kitartás« volt köztük, úgy hogy a király és a haza nagy tetteket várhatott volna tőlük, ha további háborúskodásra került volna a sor. A nádor naplójában feljegyezve megtalálhatjuk mások jó véleményét is, így például Bellegarde lovasgenerálisét (aug. 15.) és herczeg Lichtenstein (aug. 26.) főhadvezérét. Feljegyzi a francia véleményeket is. Június 29-én írja, hogy Péchy győri parancsnok előtt Monthbrunn, Colbert, Jaquinot tábornokok »elég jól beszéltek az insurrectióról, személyükre nézve kitesznek magukért«. Megtaláljuk Bertrand generálisnak Hadik altábornagy

előtt tett nyilatkozatát (nov. 17.), hogy ő három háborúra termett nemzetet ismer Európában: a spanyolt, törököt és a magyart. Az insurrectióról jó véleménye van s az első bajokat (Gyórnél) menti előtte tapasztalatlanságuk és a rosszul megválasztott felállítás. Tiszteli a magyar nemzetet, a melynek méltó főnöke a nádor.

Mind e nyilatkozatok eléggé pártatlanok, mint a hogy tény az, hogy az insurgensek a személyes bátorságnak nem egyszer adták tanújelét. A nádor többször személyenként megemlíti a bátrakat. Így a győri ütközet leírásánál különösen kiemeli Goszthonyi ezredest, a kit tábornoknak is előterjesztett; kiemeli gróf Erdődy Károlyt, a ki egy insurgens ezredet úgy vitt előre, hogy zászlót ragadott és előre nyargalt.

Utalhatunk (jún. 30.) Olgyay, a pozsonyi ezred másodkapitányának esetére. Ez a győri ütközet alkalmával Ikervárnál előőrsi szolgálatot teljesített, de a visszavonulásnál nem kapott semmiféle parancsot. A midőn észrevette, hogy a hadsereg visszavonult, a Rábán átusztatva ő is elvonult. Szemerénél egy erdőbe jutott s itt egy ellenséges hadoszlop vonult el mellette. Nehogy rábukkanjanak, rátört az ellenség 700 embernyi elővédjére, közülök 30 embert, egy becsületrendjeles alezreduddal együtt, megölt, 40-et foglyúl és néhány száz csizmát zsákmányúl ejtett. Erre az ellenség üldözöbe vette, de szerencsésen el tudott előle a Bakonyba menekülni, a honnan néhány ló elvesztésével és néhány sebesülttel Pestre menetelt.

Vagy megemlítsük-e Meskó tábornok vakmerő éjjeli elvonulását, jobban mondva a győri sánczokból a győri ütközet után, éjjel az ellenséges vonalon való áttörését, a miért Meskó a Mária Terézia-rendet kapta, s a mely áttörés híret sok veszély között gróf Széchenyi István, akkor insurgens főhadnagy vitte meg a nádornak?!

De hogy az insurrectio nem volt oly hasznavethetetlen anyag, mint a milyennek a jelentések feltüntették, ezt a legjobban bizonyítja az a tény is, hogy hol a felség, hol Károly főherczeg, hol különösen János főherczeg, hol más önálló működésű tábornok kért insurgens ezredeket a közreműködésre.

József nádor a magyar alkotmányt alapjában ismerte, innen van, hogy az insurrectiónak az államra való nagy hasznát, de egyúttal a gyakorlatból hátrányait is ismerve, arra törekedett, hogy a hátrányokat kiküszöbölje s az insurrectiót a jövőre azonnal hasznos intézménnyé tegye. Ezért, midőn a háború végén az insurrectio felosztatásának terve és véghezvitele szóba került, oly tervet készített és terjesztett a felség elé, mely a bajokat felsorolva, orvoslást is ajánlott. A nádor felterjesztésében (okt.

24-én) kifejti, hogy az insurrectió rendszer hiányainak javítására a mostani pillanat a legjobb, mert a felség meggyőződött a nemesség buzgalmáról és hűségéről s a védelmi rendszer hasznáról, e kiegészítő rendszer, illetőleg intézmény szükségességéről; az ország viszont belátta, hogy az insurrectio a hiányok kiküszöbölése, előkészítés és gyakorlás nélkül az államnak kevés hasznot hajt, az országnak kevés becsületet szerez. Az insurrectio-rendszer hibái: a késő felajánlás, a legénység nyilvántartásának, gyakorlásának hiánya, hiány fegyverben, felszerelésben, ruházatban és a képzésre szükséges egyéneken. A felajánláson a törvényhozás, a többin az elbocsátás czélszerű módzatai javíthatnak. A szétoszlásnál a megyék vegyék át rendben a felszereléseket, javítsák ki, ha szükséges. A törvényes három évi gyakorlati időben a kerületi parancsnokok maradjanak meg állásukban. Ezenkívül alapúl egy kisebb csapat állíttassék fel (6 század lovas és 2 zászlóalj gyalogos), mint bandérium, olyanokból, a kik szívesen maradnának és ezek képeztessenek állandóan, hogy háború esetén a többi ezredben mint oktatók működhesse- nek. Így el lehetne kerülni azon surlódásokat, melyek abból erednek, ha máshonnan kap az insurrectio oktatókat.

A nádornak ez a jelentése, illetőleg felterjesztése az insurrectiónak oly fényes és igazságos védelme, a milyenre senki sem, még az intézménynek híressé vált védője, Kisfaludy Sándor, sem volt képes.

A felség kezdetben helyeselte a nádor tervét, de később (okt. 29-én) elejtette. S habár a nádor kimutatta, mily kevés költséggel járna tervének kivitele, a felség más alapon, a magyar gárda felújításával, akarta a tervet megoldani a magyar nemzet esetleges újabb hozzájárulásával. A változott viszonyok között azonban minden abbamaradt.

Midőn az insurrectio szétoszlása el volt határozva (nov. 19.), az az eszme is fölmerült a nádor környezetében, hogy jó volna országgyűlést összehívni s az insurrectiót a Rákos mezőn felállítani, mert ennek láttára a rendek biztosan fentartanák az intézményt a nádor szellemében. Természetesen ez is jámbor terv maradt.

A fentiekből eléggé kitűnik, hogy az 1809-iki insurrectióról nem maradt reánk pártatlan és igazságos ítélet, de kitűnik az is, hogy az insurrectio törvényes feje, a nádor, minden alkalmat megragadott, hogy a legfőbb tényező előtt az igazságot felderítse.

Naplójából kicsillig igaz jelleme. Egy sor, egy szó sincs benne, a mely szenvedelmességre mutathatna, de minden szava törvénytiszteletét, igazságosságát, pártatlanságát és mindenki más iránt való tiszteletét mutatja.

A mily nyugodtan beleírta (jún. 29-én), hogy a francziák őt királynak akarták, vagy a mily nyugodtan feljegyezte azt, hogy a felség az együttműködést, engedelmességet követelve őt például említette, oly nyugodtan írja naplójába azt is, hogy a felség egy szóbeli előterjesztéseért megszidta, oly nyugodtan azt is (okt. 4.), hogy a császárnénak, ki a hátrányos békekötést megghiúsítandó, őt ellenmondásra akarta rábírní, azt felelte, hogy őt semmiféle tekintet nem fogja arra vinni, mikép meggyőződése ellen beszéljen. És éppen ily nyugodtan jegyzi fel »tudomásuk« azt is, hogy ellene az udvari tisztviselők, különösen gróf Zichy miniszter, a császárnál makacssággal és ellenszegüléssel izgatnak, mivel az insurrectiós-rendszer fentartása érdekében többször felterjesztéssel élt és a felségnek ismételten ajánlotta tervezetét a hivatalossal szemben.

És mit szóljunk törvénytiszteletéhez és emberszeretetéhez?

Midőn insurgenseket sánczmunkára kérnek (szept. 14.), a kérést megtagadja, mert e csapatnak képzésre kell idő; midőn a felség az insurrectiót a kocsik őrzésére akarja rendelni, előterjesztést tesz, hogy Magyarországnemességére ily szolgálatot nem lehet róni, mert a haza és nem kocsitábor védelmére van kötelezve.

Törvényes jogait nagy gonddal őrizte a nádor, Magyarország érdekeit tartva szem előtt. Midőn az insurrectiót a fegyverszünet alatt be akarták osztani esetleges háború esetére a hadseregbe, a nádor a maga számára a tartaléksereg parancsnokságát kérte, a melyhez az insurrectio volt beosztva. Baldacci tábornok tanácsára a felség nem akarta a nádor kérését teljesíteni, mivel az a parancsnokság különös katonai képzettséget kívánt meg. A nádor erre azzal a kéréssel járult a felség elé, engedje meg, hogy az insurrectio élén harcolhasson, mert nemcsak névleg, de vérével is akar szolgálni. Az ország rábízta a nemességet, azért kötelessége is kívánja, hogy helyét ne hagyja el s készebb herczeg Lichtenstein parancsa alatt szolgálni, mintsem hogy az insurrectiótól elválasztassék (aug. 8.).

Valóban oly öre volt Magyarország jogainak, Károly Ambrus főherczeg primással együtt, hogy az udvari tisztviselők többször intrikáltak ellenük. Egy alkalommal (aug. 11.) feljegyzi, hogy a primás értesítette ily intrikáról. Az insurrectiót ugyanis — mint előbb láttuk — be akarták osztatni a hadseregbe, hogy a nádor a főparancsnokságtól elessék; majd pedig az ügyek gyors elintézésének örve alatt a magyar dicasteriumok jogait akarták megnyirbálni és egy vegyes deputatiót akartak szervezni az ország kormányzására nem a nádor, hanem a primás elnöklete alatt. A primás azonban nem fogadta el az elnökséget, mert

ezt a nádor jogának tartotta s csak a nádorral együtt volt hajlandó benne résztvenni.

Nagy nyugodtságát és önmérsékletét nem egyszer figyelhetjük meg. Midőn például a primás arról értesíti, hogy egymás ellen akarják őket ingerelni s a nádort gyanúsítják a császár előtt, hogy áskálódik ellene, egyszerűen csak ezt jegyzi fel naplójába: »tudomásul, mihez tartásul szolgál«.

Nem kevésbé kitűnik erélye és emberszeretete is.

Midőn a pesti tanács az insurgens betegeknek nem akart helyet adni, a székesfehérvári hadiszállásból futárral keresi meg a tanácsot »a szenvedő emberiség és a város egészségügye szempontjából, hogy tegye meg a szükséges intézkedéseket, mert ha visszaérkezéseig nem intézkednék, ránczba szedi a tanácsot«.

Ime, így tűnik ki a naplóból József nádor igaz pártatlansága. A nemzet tiszteletének kifejezést adott a nádor halála után azzal, hogy ércszobrot emelt emlékezetére, de ennél a szobornál maradandóbb emléket állított magának e naplóval, mert az idők végtelenségeig hirdetni fogja az ő alattvalói hűségét, törvénytiszteletét, emberséges gondolkozását és igazságos objectivitását.

DR. VISZOTA GYULA.